ناهید امیری[1]

نسخهٔ خطی دیوان حسن دهلوی (کتابت ۱۰۱۱ ق) محفوظ در موزهٔ هنر والترز شهر بالتیمور

امیر نجم‌الدین حسن ابن علاء سجزی دهلوی متخلص به «حسن»، در اواسط قرن هفتم در هند چشم به جهان گشود. وی در دهلی تربیت یافت و به خدمت دیوانی مشغول گشت. در طول حیات خود مدتی به اسارت درآمد و از آن پس مدایحش وقف علاءالدین محمد خلجی و غیاث الدین تُغلُق‌شاه شد. ظاهراً در میان‌سالی به‌تشویق شاعر معاصر و دوستش امیرخسرو دهلوی به تصوف گرایید و در حلقهٔ مریدان شیخ نظام‌الدین اولیاء بدواوونی درآمد و از پیشروان سلسلهٔ چشتیه گردید. شهرت و اهمیت او در غزل‌سرایی است. او در این شیوه پیرو سعدی بود و به همین دلیل وی را «سعدی هندوستان» لقب داده‌اند. با این حال، انشا و نثر وی نی‌ز نمونه‌ای از فصاحت و سلاست است و بهترین نمونهٔ فارسی دری در آغاز سدهٔ هشتم در هند را نشان می‌دهد. دیوانش (مشتمل بر قصیده و غزل و رباعی و ترجیع‌بند و ترکیب‌بند و مثنوی؛ حدود نُه‌هزار بیت است) که نخستین بار در سال ۱۳۵۲ق به‌اهتمام مسعودعلی محوی در حیدرآباد دکن انتشار یافت.[2]

در فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) از میان ۲۷ نسخهٔ خطی دیوان حسن دهلوی، دو نسخه دارای مجلس نگاره است، که مشخصات آن دو عبارت‌اند از:

دیوان حسن دهلوی (کتابت قرن ۹ –۱۰ق)، کتابخانهٔ ملک تهران، شمارهٔ نسخه: ۶۰۳۴ ، ۴ مجلس نگاره؛

دیوان حسن دهلوی (کتابت ۹۳۹ق)، کتابخانهٔ کاخ گلستان (سلطنتی) تهران، شمارهٔ نسخه: ۲۲۰۰ ، ۶ مجلس نگاره.[3]

نسخهٔ حاضر از دیوان حسن دهلوی در بیست و هفتم محرم سال ۱۰۱۱ق در شهر الله‌آباد هند کتابت شده است. کاتب نسخه میرعبدالله ترمذی خوشنویس و شاعر قرن یازدهم هجری و از اولاد شاه‌نعمت‌الله ولی است. او در دربار اکبرشاه و جهانگیرشاه گورکانی می‌زیست و از آنان لقب «مشکین‌قلم» و تخلص «وصفی» را اخذ کرد. وی در خط نستعلیق شاگرد شاه‌غیاث وراقی بود و سایر خطوط را نیز به‌خط خوش کتابت می‌کرد.[4]

این نسخهٔ هنری دارای ۱۸۹ برگ و در هر برگ ۱۴ سطر در فضای متنی به‌عرض ۱۰۵ و طول ۲۰۰ میلی‌متر کتابت شده است. قطع نسخه ۲۰۵ میلی‌متر در ۳۱۵ میلی‌متر است. شروع متن با یک سرلوحهٔ نیم‌تاجدار به‌همراه یک کتیبهٔ زرین است که با نقوش تزئینی گل با قلم به‌رنگ زر، بنفش، لاجورد و سبز تذهیب شده و شرفه‌ها در اطراف سرلوحه با رنگ لاجورد ترسیم شده است؛ در دو صفحهٔ ابتدایی طلااندازی میان سطور و نقوش تزئینی گل و گیاه در حاشیهٔ صفحات به چشم می‌خورد؛ جدول‌بندی سطور نسخه با رنگ‌های آبی، سیاه، زر و قرمز ترسیم شده و شماره‌گذاری تمام صفحات با عدد است. متن نسخه با خط نستعلیق و با مرکب مشکی کتابت شده است. کاغذ نسخه ته‌خط‌دار و رنگی است؛ جلد نسخه لاکی همراه با نقوش تزئینی گل و نقوش هندسی و آستر آن جلد لاکی قرمز جدول‌بندی‌شده با نقوش تزئینی است؛ جلد نسخه اصل نیست و بعدها برای نسخه تهیه شده است. ۱۴ نگارهٔ موجود در این نسخه مربوط به دورهٔ گورکانیان هند و به‌سبک مغولی ترسیم شده و فهرست آنها در ابتدای نسخه ذکر شده است. نگارهٔ پایانی نسخه مربوط به چهرهٔ کاتب نسخه و شاگردش است. آغاز، انجام و انجامهٔ این نسخه به‌شرح ذیل است:

آغاز: ای رقم رانده بر سپید و سیاه
از درون و برون ما آگاه

انجام: گفتا که ز پیچاک ـــ [ا]ی درویش
کان را به کمند می‌کشی جانب خویش.

انجامه: کـ[ـتبه المـ]ـذنب الحقیر عبدالله مشکین قلم غفر الله الذنوبه وستر الله عیوبه، سنة ۱۰۱۱.

این نسخه با شمارهٔ Walters Art Museum Ms. W.650 در موزهٔ هنر والترز در شهر بالتیمور در ایالت مریلند آمریکا نگهداری می‌شود. اطلاعات نسخه‌شناسی و زندگی‌نامهٔ کاتب این نسخه در پورتال «مجموعهٔ نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی هنری» به‌نشانی http://manuscripts.honar.ac.ir قابل دسترسی است.

گزیده‌ای از نسخهٔ خطی هنری دیوان حسن دهلوی (۱۰۱۱ق)

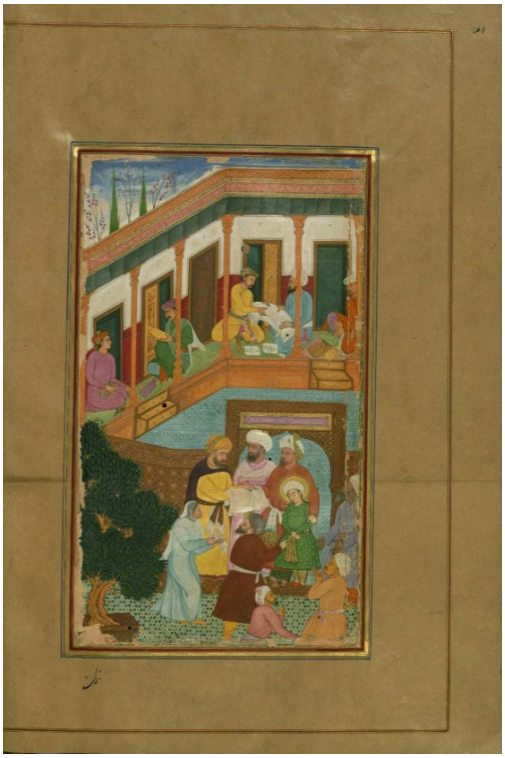

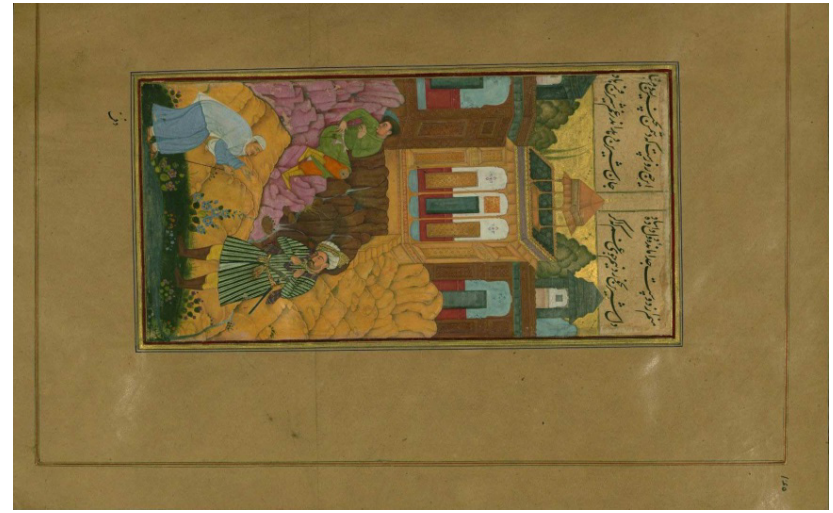

پی‌نوشت‌ها

۱. سرپرست مجموعه نسخه‌شناسی و نسخه‌پژوهی هنری، فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی.

۲. شریفی، فرهنگ ادبیات فارسی، ۲۰۴.

۳. درایتی، فنخا، ج ۱۵، ۱۸۶-۱۸۹.

۴. بیانی، احوال و آثار خوشنویسان، ج ۱-۲، ۳۵۳-۳۵۴.

کتاب‌نامه

بیانی، مهدی. احوال و آثار خوشنویسان. تهران: علمی، ۱۳۶۳.

درایتی، مصطفی. فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰.

شریفی، محمد. فرهنگ ادبیات فارسی. ویراستهٔ محمدرضا جعفری. تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۸۷.

Dīvān-i Hasan (1011 AH / 1602 CE). Walters Art Museum, W650.

Beach, Milo Cleveland. *The Grand Mogul: Imperial Painting in India, 1600-1660*. Williamstown, Mass: Sterling and Francine Clark Art Institute, 1978.

Das, Asok Kumar. *Splendour of Mughal Painting*. Bombay: Vakils, Feffer, and Simons, 24, pl. III. 1986

Ettinghausen, Richard. *Paintings of the Sultans and Emperors of India in American Collections*. New Delhi: Lalit Kalā Akademi, pl. 8. 1961.

Losty, Jeremiah P. *The Art of the Book in India*. London: British Library, 1982.

Richard, Francis (1989). *Catalogue des manuscrits persans*. Paris: Bibliothe que nationale, nos. 282-3.

Seyller, John (2004). The Walters Art Museum Diwan of Amir Hasan Dihlawi and Salim's Atelier at Allahbad. in *Arts of Mughal India: Studies in Honour of Robert Skelton*. London: Victoria and Albert Museum, 95-110.